

Warsztat do wykładu Leszka Ziátkowskiego *Żydzi we Wrocławiu i na Dolnym Śląsku przed 1933 rokiem*

Konferencja *Jak uczyć o Holokauście 80 lat później? Przemoc wobec Żydów na Dolnym Śląsku, Wrocław, 4-6 lipca 2025*

Konspekt warsztatu: Jolanta Wróblewska

Temat: Żydowskie herstorie z przełomu XIX i XX wieku

Grupa docelowa:

- uczniowie 7-8 klasy szkoły podstawowej;
- lub uczniowie szkoły ponadpodstawowej.

Czas trwania: 45 minut

Cele warsztatu:

- ukazanie sylwetek żydowskich kobiet związanych z przedwojennym Wrocławiem;
- refleksja nad marginalizacją kobiet w historii i kulturze;
- ćwiczenie krytycznego czytania źródeł historycznych, tekstów kultury.

Projektowane efekty warsztatu:

- Znajomość biografii czterech kobiet związanych z przedwojennym Wrocławiem: Augusty Stein, Clary Immerwahr, Clary Sachs i Friederike Kempner.
- Zrozumienie ograniczeń społecznych, kulturowych i ich wpływu na życie i wybory kobiet w XIX i początkach XX wieku.
- Postrzeganie haskali jako sprzyjającej asymilacji kobiet, ale również jako zagrożenia dla kobiet.

Materiały: biogramy czterech kobiet (załączniki 1-4), rzutnik, prezentacja, kartki do pisania, małe karteczki samoprzylepne.

Przebieg warsztatu

1. Wprowadzenie (5 min)

Warsztat przybliży sylwetki czterech kobiet, które przeciwstawiały się stereotypom, działały wbrew oczekiwaniom społecznym i często zostały zapomniane – mimo realnego wpływu na sztukę, naukę, kulturę i życie społeczne.

Wprowadzamy kontekst czasów, w których żyły kobiety. To były lata wielkich przemian społecznych, politycznych i kulturowych, a wszystko to miało bezpośredni wpływ na ich życie. Kobiety żydowskie do tej pory żyły w społecznościach silnie patriarchalnych i miały ściśle określone obowiązki religijne i społeczne. Ograniczano im dostęp do edukacji, a pracować mogły głównie w gospodarstwie domowym, w handlu lub rzemiośle. Przedwojenny Breslau był miejscem, gdzie silnie rozwijała się kultura niemiecka i haskala, dlatego i życie żydowskich kobiet zaczęło się bardzo zmieniać.

2. Właściwa część warsztatów (20 minut)

Dzielimy uczniów na grupy 5-6 osobowe. Każdej grupie rozdajemy biogram jednej kobiety (Załącznik 1-4.) oraz zestaw zadań. Żadna z grup nie informuje innych grup o tym, z czyją biografią pracuje.

Zadania dla każdej grupy:

1. Wypisz trzy cechy, które najlepiej opisują kobietę.
2. Opowiedz w kilku zdaniach o jej działalności, poglądach, przeszkodach, sukcesach.
3. Znajdź w tekście cytaty lub fragment, który dobrze ją charakteryzuje.
4. Zastanów się: co było dla tej osoby największym wyzwaniem w jej czasach?
5. Jak jej żydowskie pochodzenie i bycie kobietą miały wpływ na życie?

3. Dyskusja moderowana (15 minut)

Po dyskusjach w grupach czas na dyskusję na forum i wymianę zdań między grupami. Przypominam,

że grupy odpowiadają na pytania osoby prowadzącej warsztat, nie operując nazwiskiem swojej bohaterki.

Prowadzący zadaje pytania, nad którymi grupy wcześniej pracowały. Szukamy wspólnie podobieństw i różnic w poznawanych herstoriach. Prowadzący moderuje krótką dyskusję porównującą losy kobiet, ich wybory i wpływ na otoczenie.

Na koniec poznajemy nazwiska bohaterek warsztatów.

Pytania pomocnicze:

- Która z historii kobiet była dla was najbardziej poruszająca/interesująca – i dlaczego?
- Jakie cechy łączyły te cztery kobiety? Co je różniło?
- Z jakimi ograniczeniami mierzyły się kobiety w XIX i na początku XX wieku – szczególnie te żydowskiego pochodzenia?
- Dlaczego kobiety często musiały wybierać między życiem osobistym a zawodowym? Czy dziś ten wybór nadal istnieje?
- Czy postać Augusty Stein – matki, przedsiębiorczyni, kobiety konserwatywnej – może być tak samo inspirująca, jak Clara Immerwahr czy Clara Sachs, które działały bardziej publicznie? Dlaczego?
- Co sprawiło, że twórczość Kempner była tak popularna, a jednocześnie wyśmiewana? Co to mówi o odbiorze kobiet-artystek w jej epoce?
- Czy fakt, że większość z nich była pochodzenia żydowskiego, wpłynął na to, że o nich zapomniano lub ich dorobek zniszczono?

4. Ewaluacja - twórcze podsumowanie (5 minut)

Haskala promowała racjonalizm, świecką edukację i asymilację, co otworzyło nowe możliwości kształcenia również dla żydowskich dziewcząt – przynajmniej w rodzinach mieszczańskich i inteligentnych. Kobiety takie jak Augusta Stein czy Friederike Kempner wywodziły się z rodzin wyznających ideały Haskali – stąd dostęp do lepszej edukacji i szansy na działalność publiczną czy artystyczną. Haskala redefiniowała ideał kobiety żydowskiej: od „strażniczki religii domowej” ku bardziej świadomej obywatelce, matce wykształconych dzieci, czasem także – intelektualistce.

Wielu działaczy haskali było ambiwalentnych wobec rzeczywistej emancypacji kobiet – popierali edukację, ale niekoniecznie udział kobiet w życiu publicznym czy zawodowym. Dlatego kobiety musiały często działać „na marginesie” – jak Clara Sachs, która mimo zamożnego pochodzenia nie mogła studiować w akademiach, tylko prywatnie.

W ramach podsumowania prosimy każdego uczestnika o wybranie jednej z czterech bohaterek warsztatów i napisanie na małej samoprzylepnej kartce 1-2 zdaniowego manifestu „głosem bohaterki”: „Chciałabym, żebyście mnie zapamiętali jako...”

Abstrakt

Historie żydowskich kobiet, którzy żyły na przełomie wieków, to bardzo interesujące świadectwo tamtych czasów. To były lata wielkich przemian społecznych, politycznych i kulturowych, a wszystko to miało bezpośredni wpływ na ich życie. Kobiety żydowskie do tej pory żyły w społecznościach silnie patriarchalnych i miały ściśle określone obowiązki religijne i społeczne. Ograniczano im dostęp do edukacji, a pracować mogły głównie w gospodarstwie domowym, w handlu lub rzemiośle.

Przedwojenny Breslau był miejscem, gdzie silnie rozwijała się kultura niemiecka i haskala, dlatego i życie żydowskich kobiet zaczęło się bardzo zmieniać.

Podczas warsztatów będziemy pracować z czterema herstoriemi:

- Augusty Stein (1849-1936);
- Clary Immerwahr – Haber (1870-1915);
- Friederiki Kempner (1828-1904);
- Clary Sachs (1862-1921).

MATERIAŁY

Załącznik 1

Augusta Stein (1849–1936), z domu Courant, była czwartą z piętnaściorga rodzeństwa. Jej rodzice prowadzili sklep kolonialny, a wszystkie córki od czwartego roku życia wdrażano do prac domowych, później do pomocy w powiększającym się stale sklepie, wreszcie do robót ręcznych i zarządzania domem.

Od piątego roku życia Augusta uczęszczała do katolickiej szkoły podstawowej, a następnie do założonej przez ojca prywatnej szkoły żydowskiej. Tam przyswoiła sobie nieco hebrajskiego, lecz nie na tyle, by móc samodzielnie modlić się ze zrozumieniem z hebrajskiego modlitwika. W dwunastym roku życia Augusta pożegnała się ze szkołą, ponieważ była niezbędna do pomocy w domu, ale pobierała jeszcze prywatnie lekcje niemieckiego i francuskiego oraz uczyła się gry na fortepianie.

Zygryd Stein, przyszły mąż Augusty, poznał ją kiedy miała 9 lat, a poślubił 12 lat później. Pierwsze 10 lat wspólnego życia rodzina mieszkała w Gleiwitz (dziś Gliwice), gdzie Zygfryd pracował w tartaku swojej matki. W 1890 roku Steinowie zdecydowali się na przeprowadzkę do Breslau (dziś Wrocław), mając nadzieję, że w tym dynamicznie rozwijającym się mieście przedsiębiorstwo Zygfryda zyska szersze perspektywy.

Mąż Augusty zmarł na udar słoneczny w czasie podróży handlowej, między Bukowcem a Goszczem, w pobliżu tartaku, gdzie często cięto drzewo dla jego przedsiębiorstwa. Po pogrzebie męża, Augusta nie skorzystała z proponowanej pomocy krewnych i podjęła zaskakującą jak na ówczesne czasy decyzję, że sama poprowadzi firmę. Zależało jej na honorowym spłaceniu zobowiązań męża i dobrym imieniu firmy, której znak zachowała w oficjalnej korespondencji do końca życia. Nie znała się zbyt dobrze do tamtej pory na handlu drewnem, ponieważ siódemka dzieci wypełniała jej całe dotychczasowe życie. Pomogło jej kupieckie pochodzenie i wrodzone zdolności: odwaga, zdecydowanie, ale również rozważa i ostrożność. Świetnie liczyła, a co najważniejsze umiała obchodzić się z ludźmi. Szybko przyswoiła sobie umiejętności orientowania się w materiale opałowym i sposób obliczania drewna.

Nie było rzeczą łatwą wyżywić i odziać gromadkę dzieci, ale skromne życie, prostota oraz oszczędność w gospodarowaniu pozwoliły Augustie osiągać coraz lepsze rezultaty w firmie. Kupowali u niej stolarze, kołodzieje, rzeźbarze w drewnie, przedsiębiorcy budowlani oraz dostawcy hurtownicy i pośrednicy w handlu. Kolejnym celem Augusty Stein było zapewnienie jej dzieciom odpowiedniego wykształcenia.

W roku 1910, kiedy sytuacja finansowa rodziny znacznie się polepszyła, Augusta zakupiła obszerny dom przy Michaelisstrasse 38.

Najboleśniejszy cios spadł na Augustę za przyczyną najukochańszej córki Edyty, która 1 stycznia 1922 roku przyjęła chrzest w Kościele katolickim. Jedenaście lat później zrobiła kolejny niezrozumiały dla matki krok i złożyła śluby zakonne.

Do śmierci pozostała silnym węzłem łączącym całą, wtedy już czteropokoleniową rodzinę, troszcząc się o utrzymanie ścisłej więzi, zwłaszcza z wnukami rozproszonymi w różnych częściach świata. Augusta Stein zmarła 14 września 1936 roku na raka żołądka, w swoim pokoju, w domu, który zdobyła pokolenie wcześniej dla swojej rodziny. Było to święto Podwyższenia Krzyża, a Augusta odeszła właśnie w chwili, kiedy Edyta odnawiała w Karmelu swoje śluby zakonne. Augusta Stein spoczęła na cmentarzu żydowskim przy dzisiejszej ulicy Ślężnej.

Tekst opracowany na podstawie artykułu:

Maria Kromp-Zalewska, *Augusta Stein – Kobieta według natury i łaski*,

https://edytastein.org.pl/pl/artykuly/augusta-stein-kobieta-wedlug-natury-i-laski/?utm_source=chatgpt.com,

[dostęp: 21.06.2025].

Załącznik 2

Clara Immerwahr-Haber (1870-1915), urodziła się w zamożnej żydowskiej rodzinie, jako najmłodsze z czworga dzieci. Jej ojciec Philipp był doktorem chemii, dziadek Dawid – znanym kupcem. Dość wcześnie zaczyna przejawiać zainteresowanie naukami ścisłymi. Kiedy jej siostry planują zamążpójście, ona chce, tak jak brat, studiować na uniwersytecie. Niestety musi zadowolić się seminarium nauczycielskim – jedyną w ówczesnych realiach społecznych alternatywą dla dziewcząt chcących kontynuować naukę celem zdobycia jako takiej niezależności ekonomicznej.

Kiedy w połowie lat 90. XIX wieku niemiecki Uniwersytet w Breslau umożliwia kobietom uczestniczenie w wykładach w charakterze wolnych słuchaczek, 26-letnia Clara niezwłocznie korzysta z nadążającej się okazji. Zdobywa zgodę od prowadzących na udział w zajęciach, które ją interesują, zdaje trudny test otwierający jej drogę do dalszej kariery naukowej. Pomimo niechęci ze strony kadry naukowej, kpin i żartów kolegów-studentów, nie ustępuje w drodze do urzeczywistnienia swoich marzeń.

Sytuacja kobiety zmienia się, kiedy do Wrocławia przyjeżdża prof. Richard Abegg specjalizujący się w chemii fizycznej. Rok tylko starszy od niej naukowiec traktuje ją bez uprzedzeń, z szacunkiem, zachęca do podjęcia badań nad zagadnieniem dotyczącym rozpuszczalności soli metali ciężkich, pomaga w przygotowaniu publikacji, on też zostaje promotorem jej pracy doktorskiej. Dysertację pt. „Przyczynki do określenia rozpuszczalności trudno rozpuszczalnych soli rtęci, miedzi, ołowiu, kadmu i cynku” Clara broni 22 grudnia 1900 r. – jako pierwsza w historii Uniwersytetu we Wrocławiu kobieta. Otrzymuje najwyższą możliwą ocenę magna cum laude.

Zaczyna pracę jako laborantka u swojego promotora – jest to jedyne stanowisko, na które może liczyć na uczelni, pomimo swoich wysokich kwalifikacji. Prowadzi wykłady dla kobiet na temat wykorzystania chemii i fizyki w gospodarstwie domowym, kilkakrotnie uczestniczy w dyskusjach i panelach akademickich. W kwietniu 1901 r. Clara jedzie wraz ze swoim promotorem do Freiburga na kongres Niemieckiego Towarzystwa Elektrochemicznego. Tam spotyka Fritza Habera, znanego i cenionego badacza, profesora chemii na Politechnice w Karlsruhe, przyszłego męża.

Haberowie są najprawdopodobniej pierwszym małżeństwem naukowców w Niemczech. Obydwójce realizują się naukowo. Kiedy jednak rok po ślubie na świat przychodzi ich pierwsze i jedyne dziecko – syn Hermann, Fritz zupełnie przestają interesować potrzeby zawodowe żony. Wymaga od niej, by jak przykładowa Niemka poświęciła się wychowaniu chorowitego syna i prowadzeniu domu. Skupiony na swojej własnej karierze, coraz mniej czasu spędza z rodziną, nie chce w swoją pracę naukową włączyć żony, łaskawie pozwala jej jedynie tłumaczyć swoje artykuły na język angielski. Mniej więcej w tym samym czasie, w 1903 r. Maria Skłodowska-Curie odbiera wraz z mężem swoją pierwszą Nagrodę Nobla za badania nad promieniotwórczością.

Wkrótce Haber i Carl Bosch opracowują metodę syntezy amoniaku, następnie pracują nad wdrożeniem tej technologii na skalę przemysłową (za ten wynalazek Haber otrzymuje w 1918 r. Nagrodę Nobla). Kiedy wybuchą I wojna światowa Fritz rozpoczyna prace nad wykorzystaniem chemii na potrzeby armii. Żona otwarcie potępia pracę męża. Kiedy wraca do domu w glorii bohatera narodowego, w randze kapitana, Clara wie już o wielkiej liczbie zatrutych pod Ypres. Protestuje w ostateczny i najbardziej wymowny sposób, bo ataje się jedną z wielu tysięcy ofiar wojny gazowej prowadzonej przez własnego męża. Wczesnym rankiem wykrada mężowi broń służbową, idzie do ogrodu. Pierwszy strzał oddaje w powietrze, drugi – wymierzony w klatkę piersiową, okazuje się śmiertelny. Popelniła samobójstwo w wieku 44 lat.

Opracowana na podstawie:

Marta Kuc, *Dzień Kobiet – Clara Immerwahr-Haber*, <https://uwr.edu.pl/dzien-kobiet-clara-immerwahr-haber>,

[dostęp: 22.06.2025].

M. Urbanek, *Żona Doktora Śmierć*, [w:] „Wysokie Obcasy”, dodatek do „Gazety Wyborczej”, 11.01.2009.

J. Hrytek-Hryciuk, *Życie nie całkiem udane. Clara Immerwahr-Haber (1870–1915)*, „Pamięć i Przyszłość”, nr 17 (3/12).

Panna Clara Immerwahr, która osiągnęła swój cel pomimo ogromnych przeszkód, jest jasnym dowodem na to, że każdy niezależnie od płci, wyznania, rasy czy narodowości może być naukowcem.

(wypowiedź prof. Kaufmanna w „Breslauer Zeitung”)
Cyt. za: J. Hrytek-Hryciuk, *Życie nie całkiem udane. Clara Immerwahr-Haber (1870–1915)*,
„Pamięć i Przyszłość”, nr 17 (3/12).

Strzelając do siebie, odebrała sobie życie żona tajnego radcy rządowego Dr. H. w Dahlem, który obecnie przebywa na froncie. Powody śmierci tej nieszczęśliwej kobiety pozostają nieznane.

(krótka notka o tragicznej śmierci w prasie z 8.05.1915 r.)

Clara Immerwahr to dla nas symbol. Pierwsza kobieta, która na Uniwersytecie Wrocławskim zdobyła stopień doktora, bardzo zaangażowana w prowadzenie badań naukowych. Z drugiej strony kierowała się klarownym kompasem etycznym. Zapłaciła najwyższą cenę za niezgodę na nieetyczne badania naukowe i wykorzystywanie badań naukowych prowadzonych przez mężczyzn do działań niosących śmierć.

(prof. Wiszewski, rektor Uniwersytetu Wrocławskiego)

Clara Immerwahr w 1900 roku, pomimo wielu przeciwności losu, została pierwszą kobietą, która obroniła tytuł doktora w Uniwersytecie we Wrocławiu. Jej kariera naukowa, równoległa do dokonań męża: Fritza Habera przepełniona była dążeniem do prawdy. W odróżnieniu jednak od noblisty hołdowała także wartościom takim jak dobro i piękno. Etyczny dylemat wynikający z badań nad gazami bojowymi i ich zastosowaniem na polu bitwy doprowadził ją do dramatycznego kroku. Swoje wartości zmanifestowała odbierając sobie życie. Odwaga, niezłomność i wierność tym wartościom stanowią inspirację dla prac fundacji.

(statut Fundacji im. Clary Immerwahr)

Postać tragiczna, bezkompromisowa w swoim sprzeciwie, żeby nauka miała cokolwiek wspólnego z przemocą czy wojną. Dokładnie takie wartości będziemy chcieli tutaj wdrażać, ale w sposób bardzo nowoczesny, inspirujący i może czasami też radosny.

(dr Kamińska-Sztark, Fundacja im. Clary Immerwahr)

Załącznik 3

Clara Sachs (1862-1921), urodziła się jako córka zamożnego kupca, a założycielem fortuny Sachsów był jej dziadek, Moritz Sachs, który zaczynał od prowadzenia małego sklepu w Breslau, aż w końcu został właścicielem dwóch świetnie prosperujących firm. Siedzibą rodową rodziny Sachsów była zabytkowa kamienica znajdująca się teraz naprzeciwko Opery Wrocławskiej na Placu Teatralnym 1-2. Neorenesansowa kamienica mieściła w sobie także prestiżowe sklepy oraz Café Fahrig – sławną kawiarnię znanego wiedeńskiego cukiernika, która stała się miejscem spotkań wrocławskich elit i intelektualistów. Kawiarnia była ulubionym miejscem spotkań Clary.

Duży wpływ na malarstwo Clary Sachs miały prace znanego francuskiego malarza Paula Cezanne'a. Zajmowała się malowaniem obrazów olejnych, pastelowych oraz rysunkiem, a tematem jej prac były głównie pejzaże i kwiaty. Pomimo żydowskiego pochodzenia, w jej twórczości nie da się odnaleźć wiele wątków żydowskich.

Malarstwa uczyła się na prywatnych studiach we Wrocławiu pod okiem Hermanna Bayera i pejzażysty Karla Schirma. Studiowała również w Berlinie pod okiem Juliusa Jacoba młodszego i u Karla von Marra w Monachium. Jeszcze przed 1900 rokiem wróciła do Wrocławia z gruntownym wykształceniem i wypracowanym warsztatem artystycznym, a w 1903 roku podjęła kolejne studia w Paryżu. Ze względu na uprzedzenia panujące jeszcze w XIX wieku, kobietom trudno było wybić się na wielu polach zawodowych, zwłaszcza artystycznych, a kształcenie na uczelniach było co prawda dostępne dla kobiet, jednak w mocno ograniczonym stopniu. Uprawianie sztuki w kontekście zawodowym w tamtych czasach było zarezerwowane dla mężczyzn (kobietom z dobrych domów tworzenie przystało jedynie hobbystycznie), dlatego mimo swojej wysokiej pozycji społecznej, Clara była zmuszona studiować prywatnie.

W 1902 roku we Wrocławiu założono Stowarzyszenie Artystek Śląskich, do którego należała również Clara Sachs. Stowarzyszenie sprzeciwiało się uprzedzeniom wobec kobiet zajmujących się zawodowo sztuką oraz domagało się możliwości kształcenia na uczelniach artystycznych. Było to jedno z wielu tego typu stowarzyszeń kobiecych w Europie powstających już w drugiej połowie XIX wieku. Śląskie członkinie organizowały razem wystawy, także we wrocławskim salonie Lichtenberga, i chroniły nawzajem swoich interesów. Niektóre z ich wystaw odbiły się echem w lokalnych gazetach.

Od 1905 roku mieszkała oraz prowadziła galerię w pałacyku myśliwskim książąt Hohenlohe na Szczytnikach należącym do zaprzyjaźnionego małżeństwa Neisserów, wokół którego skupiało się kulturowe i artystyczne życie Breslau. Do I wojny światowej, spotykali się tam najznakomitsi wrocławscy artyści, poeci, dziennikarze i przedstawiciele elity finansowej. Miejsce to przyczyniło się do kulturowego rozkwitu Wrocławia na przełomie XIX i XX wieku.

Zmarła w 1921 roku. Jak wiele artystek tamtych czasów, nigdy nie wyszła za mąż poświęcając całe swoje życie sztuce. Została pochowana w rodzinnym grobowcu na Starym Cmentarzu Żydowskim we Wrocławiu. Dwa miesiące po jej śmierci, w galerii Lichtenberga we Wrocławiu otwarto wystawę jej prac. Część jej dzieł prawdopodobnie spłonęła podczas obrony Festung Breslau w 1945 r., a większość, która przetrwała leży w rękach jej potomków. Muzeum Narodowe we Wrocławiu posiada w swoich zbiorach zdjęcie Clary Sachs na tle obrazów w galerii oraz obraz jej autorstwa „Kwiaty”.

Oprac. na podstawie:

M. Szymoniak, *Clara Sachs – kobiety w sztuce i wrocławski świat dawnego środowiska artystycznego*, <https://kochamwroclaw.pl/clara-sachs-kobiety-w-sztuce-i-wroclawski-swiat-dawnego-srodowiska-artystycznego-cykl-pochowani-we-wroclawiu/>

[dostęp: 21.06.2025].

K. Stanicka-Brzezińska, „Zorganizowane i zaangażowane”. *Mieszczkański uch kobiecy...*, „Przegląd Kulturoznawczy” nr 4 (34) 2007, s. 453-467.

Załącznik 4

Friederike Kempner (1828-1904), niemiecka pisarka, poetka i działaczka społeczna, która nie ukrywała swoich żydowskich korzeni. Pochodziła z zamożnej, wykształconej, wyemancypowanej żydowskiej rodziny.

Mimo jej idealistycznych intencji, jej wiersze były często postrzegane jako niezamierzenie komiczne. Uznawano jej twórczość za literacko kulawą i niezamierzenie zabawną. Kobieta stała się obiektem drwiny. Wiersze Kempner, chociaż na ogół przyjemne w odbiorze, dla niektórych krytyków literackich były na granicy kiczu i przaśności. Jej uwielbienie dla tematów takich jak wieś, rodzina, spokój, sielanka, natura oraz refleksje egzystencjalne wydawały się dla nich zbyt prostolinijne i naiwne. Często określano ją mianem „śląskiego łabędzia” lub „śląskiego słowika”. Pomimo pewnych braków w umiejętności językowej i stylistycznych wpadek, jej wiersze stały się niespodziewanie popularne. Świadczy o tym fakt, że jej tomik poezji osiągnął ósme wydanie w roku 1903. Jej twórczość stała się ważnym elementem kultury literackiej Śląska, a Kempner zyskała miano jednej z ważniejszych postaci literackich tego regionu.

Już w młodości Friederike Kempner wykazywała zainteresowanie kwestiami społecznymi i medycznymi. Aktywnie angażowała się w opiekę nad chorymi oraz pomoc dla ubogich (rozdawała m.in. chleb żebrakom), będąc postępowo i liberalnie nastawioną. Pisała wiersze, dramaty i nowele o tendencji humanitarnej. Miała także swój epizod pracy w domach pogrzebowych i opieki.

Poza twórczością literacką Kempner działała również jako reformatorka społeczna. Przesyłała memoriały do rządzących książąt Europy, domagając się między innymi darmowej edukacji, opieki społecznej, zniesienia kary śmierci i izolacji. Była głęboko zainteresowana problematyką opieki u schyłku życia oraz samego procesu umierania. Chociaż sama Kempner nie czuła się Polką (choć poprzez zasymilowaną matkę posiadała polskie korzenie), a jej tożsamość cechował silny lojalizm wobec Prus, typowy dla zasymilowanych i zgermanizowanych Żydów w tej części Europy, w jej korespondencji znalazł się list, w którym próbowała uwrażliwić ówczesnych władców na kwestie dążeń Polaków do niepodległości. Niemniej jednak, nie był to główny temat jej działalności ani

zainteresowań. Była świadoma jednak polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego, działającego m.in. w Wielkopolsce.

W chwili śmierci, zgodnie z jej ostatnią wolą, ciało Kempner nie miało spocząć tradycyjnie pod ziemią. Zamiast tego zostało przewiezione do Gothty w Turynii, gdzie w jedynym wówczas istniejącym w Prusach krematorium, w atmosferze ciszy i szacunku, poddano je procesowi kremacji. Decyzja Kempner o kremacji była niecodzienna, zwłaszcza w kontekście jej żydowskiego pochodzenia. Judaizm, zwłaszcza w jego ortodoksyjnej formie, przywiązuje wielką wagę do pochówku ciała w ziemi. Tradycyjnie jest więc bardzo krytyczny wobec spopielenia ciała. Jednak Kempner pochodziła z rodziny żydowskiej o liberalnych i postępowych przekonaniach, która nie przywiązywała tak dużej wagi do ścisłego przestrzegania ortodoksyjnych zasad. Jej prochy znalazły swoje miejsce spoczynku na Starym Cmentarzu Żydowskim przy ul. Ślężnej we Wrocławiu.

W ciągu 20 lat jej wiersze wznawiano 20 razy, uzupełniając o kolejne utwory. Ostatnie wydanie ukazało się w 1903. Jednocześnie doświadczyła antysemityzmu, żartów, ironicznych komentarzy i wielu parodii. Bardzo przeżyła kierowane w jej stronę obelgi, ale nadal pisała. Po śmierci pisarki rodzina wykupiła cały nakład jej antologii, by uchronić dobre imię rodziny, co przyczyniło się do spadku popularności jej tekstów. Po 1904 rodzina wstrzymała wydawanie dzieł pisarki. W okresie rządów nazistów jej twórczość została w Niemczech zakazana ze względu na żydowskie korzenie autorki. W 1952 dzięki literaturoznawcy Herrmannowi Mostarowi, który ponownie wydał jej wiersze, wróciła do kanonu. Utwory Kempner zostały poprzedzone krytyczną analizą z opisem tła historycznego oraz biografią autorki.

Efekt Kempner to zjawisko niezamierzonej komiczności, nazwane od Friederike Kempner, której patetyczne, wzniosłe wiersze miały być poważne i moralizatorskie, ale były tak niezgrabnie napisane, że budziły śmiech, a nie wzruszenie.

Tomik „**Gedichte**” Friederike Kempner to zbiór jej najbardziej charakterystycznych wierszy – pełnych patosu, moralizatorskiego tonu i często niezamierzonego komizmu. Tematyka obejmuje miłość, śmierć, cnotę, religię i idealizm społeczny. W poezji tej wyraźna jest potrzeba wpływania na rzeczywistość przez duchowość i emocjonalną głębię – choć styl bywa egzaltowany, a rymy – niekiedy zbyt mechaniczne.

Źródło: <https://www.projekt-gutenberg.org/kempner/gedichte/ged006.html>, [dostęp: 25.06.2025].

Z tomiku *Gedichte* (1862):

„Was glänzt dort in des Mondes Licht,
Ein Stern? – O nein, ein Angesicht!”

Auf und nieder steigt die Welle,
Auf und nieder steigt die Nacht,
Und der Sterne Glanz und Pracht
Wechseln mit des Tages Helle.

Ew'ger Wechsel, Nacht und Helle,
Grüne Matten, dunkler Schacht,
Sprich, was siehst Du auf der Wacht,
Steigend auf die festen Wälle?

Moder, Moder aus den Grüften,
Blumendüfte in den Lüften,
Manchen Geist, ach, schwergeprüften.

Eine Welt, die Alles preist,
Was da Glanz und Schimmer heißt,
Und das Böse vorwärts reißt! –
Fala wznosi się i opada,
noc wznosi się i opada,
a wspaniałość i chwała gwiazd
przeplatają się z jasnością dnia.

Wieczna zmiana, noc i światło,
zielone łąki, ciemna szyb,
powiedz mi, co widzisz na straży,
wspinającej się po potężnych murach?

Pleśń, pleśń z grobów,
zapach kwiatów w powietrzu,
niejeden duch, niestety, boleśnie
doświadczony.

Świat, który chwali wszystko,
co nazywa się blaskiem i blaskiem,
a zło popycha naprzód! –